

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	11
Σταύρος Καραγεωργάκης	
Ο θάνατος της φύσης	21
Carolyn Merchant	
Οικοφεμινισμός, Προς την παγκόσμια δικαιοσύνη και την πλανητική υγεία	53
Greta Gaard & Lori Gruen	
Οι έμφυλες πεποιθήσεις για το κρέας	105
Carol Adams	
Χορτοφαγία και οικοφεμινισμός	135
Marti Kheel	
Για έναν κουίρ οικοφεμινισμό	161
Greta Gaard	
Φύση, γυναίκα, εργασία, κεφάλαιο: Βιώνοντας την πιο βαθιά αντίφαση	207
Ariel Salleh	
Οικοφεμινισμός και συστημική αλλαγή	243
Terran Giacomini	
Ο οικοφεμινισμός και η σύνδεση των αγώνων	265
Χρύσα Χριστοφορίδου	
Γυναίκες και φύση, Ένας επαναλαμβανόμενος μυστικισμός	281
Janet Biehl	
Για τις συγγραφείς	293
Επιλεγμένη βιβλιογραφία	297
Ευρετήριο	299

Εισαγωγή

Η οικολογική κρίση που βιώνουμε όλοι και όλες είναι πραγματικότητα εδώ και δεκαετίες, και το πρόβλημα συνεχώς διογκώνεται. Οι κυβερνήσεις των κρατών, άλλοτε δείχνοντας πραγματική βούληση για τη λήψη μέτρων, κι άλλοτε προσποιούμενες ότι ασχολούνται με την κλιματική κρίση, φαίνεται ότι δεν μπορούν να είναι η απάντηση του προβλήματος. Άλλωστε, δεν είναι η κλιματική αλλαγή το μόνο οικολογικό πρόβλημα. Αν οι άνθρωποι δεν αποφασίσουν να αλλάξουν αποφασιστικά την καθημερινότητά τους και να αναλάβουν δυναμική δράση για το πέρασμα σε μια οικολογική κοινωνία δεν πρέπει να έχουμε ελπίδες ότι θα γλιτώσουμε τη σύγκρουση με το τείχος της οικολογικής καταστροφής. Γι' αυτή όμως την αυτοκαταστροφική πορεία δεν έχουν όλοι οι άνθρωποι και όλοι οι πολιτισμοί το ίδιο μερίδιο ευθύνης. Η ισοπεδωτική επικράτηση του δυτικού πολιτισμού, με όλες τις παθογένειές του, όπως ο ειδισμός, ο περιβαλλοντικός ρατσισμός, η πατριαρχία, ο σεξισμός, η εκμετάλλευση των φτωχών και των αδυνάτων, και πιο πρόσφατα ο καπιταλισμός, αποτε-

λεί τον κύριο λόγο για την οικολογική κρίση που βιώνουμε σήμερα όλοι οι κάτοικοι του πλανήτη. Για την ανάδειξη κάποιων απ' αυτών των στοιχείων σημαντική είναι η συμβολή του οικοφεμινισμού.

Ο οικοφεμινισμός δεν είναι απλώς ένας ακόμα φεμινισμός. Είναι μια από τις πιο σημαντικές πτυχές της σύγχρονης περιβαλλοντικής σκέψης, με ιστορία τουλάχιστον μισού αιώνα. Η θεωρία του οικοφεμινισμού άρχισε να διαμορφώνεται τη δεκαετία του 1970 και αντλεί τις ρίζες της από άλλα προοδευτικά και ριζοσπαστικά κινήματα της ίδιας, αλλά και της προηγούμενης δεκαετίας. Ο όρος «οικοφεμινισμός» φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1974 από τη Φρανσουάζ ντ' Ορμπόν.¹ Σήμερα, δεκαετίες πριν εμφανιστούν αυτές οι φωνές, κάποιες οικοφεμινίστριες προσπαθούν να δώσουν μια ολοκληρωμένη φεμινιστική πρόταση για την οικολογία, άλλες περιορίζονται στο να αναδεικνύουν εκείνες τις πτυχές της περιβαλλοντικής κρίσης οι οποίες πλήττουν περισσότερο τις γυναίκες. Χωρίς να εξαντλείται σ' αυτή, η βασική θέση του οικοφεμινισμού είναι ότι η εκμετάλλευση που έχει υποστεί η γυναίκα από τον άνδρα είναι ανάλογη με την εκμετάλλευση που έχει υποστεί η φύση από τον άνθρωπο. Είναι αλήθεια όμως, ότι οι οικοφεμινίστριες δεν εστιάζουν μόνο στην καταπίεση που υφίσταται η γυναίκα, αλλά γενικά στην καταπίεση που υφίστανται διάφορες ομάδες, τονίζοντας την ανάγκη σύνδεσης του οικοφεμινιστικού προτάγματος με άλλους αγώνες, όπως αυτόν υπέρ των λοάτκια, των μη ανθρώπινων ζώων, των μαύρων, κλπ. Αυτό που έχει όμως μεγάλη σημα-

1 d' Eaubonne, Françoise, *Le Féminisme ou la Mort*, Pierre Horay, Paris, 1974, σ.σ. 213-252. Ωστόσο υπάρχουν διαφωνίες για το ζήτημα της πρώτης χρήσης της λέξης. Βλέπε το άρθρο «Οικοφεμινισμός, Για την παγκόσμια δικαιοσύνη και την υγεία του πλανήτη» στον παρόντα τόμο.

σία να τονιστεί είναι ότι ο οικοφεμινισμός επιδιώκει ταυτόχρονα με την οικολογική και την κοινωνική αλλαγή. Έτσι, οι οικοφεμινίστριες και οι οικοφεμινιστές αντιλαμβάνονται τον τρόπο με τον οποίο άλλες μορφές καταπίεσης αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Μπορούμε λοιπόν να δούμε στις ιδέες του οικοφεμινισμού ένα ευρύτερο πολιτικό και οικολογικό όραμα.

Ο τρόπος που ο λευκός δυτικός άντρας έβλεπε τη φύση, τη γυναίκα, αλλά και τη σχέση αυτών των δύο, ήταν καθοριστικός για τη δεινή σημερινή κατάσταση στον πλανήτη. Πολλές φορές μάλιστα, η εικόνα της φύσης και της γυναίκας ήταν παραπλήσια: η μάνα-φύση που μας τρέφει και μας φροντίζει, όπως η μητέρα γυναίκα· η μανιασμένη φύση που μας εκδικείται, όπως η υστερική γυναίκα· η παθητική φύση που θέλει τη φροντίδα μας, όπως η ανήμπορη γυναίκα, το ασθενές φύλο. Αυτές οι εικόνες δεν είναι παρά ιδεολογικές κατασκευές του δυτικού πολιτισμού, και προσφάτως του καπιταλισμού, του κρατισμού και της εξουσίας, και στόχο έχουν να εργαλειοποιήσουν όχι μόνο τη φύση και τη γυναίκα, αλλά και τη σχέση της κοινωνίας μαζί τους.

Το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα έχει πετύχει κάποιες αλλαγές, χωρίς όμως σε καμία περίπτωση να έχει ικανοποιήσει τα αιτήματά του. Ωστόσο, υπάρχουν προβλήματα που παραμένουν και χρειάζονται ένα πιο δυναμικό κίνημα για να τα αντιμετωπίσει. Χρειαζόμαστε έναν ριζοσπαστικό φεμινισμό, που θα ζητά πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές, που θα αναδεικνύει τα προβλήματα των γυναικών σε όλους τους χώρους, που θα είναι ανοιχτός σε συνεργασίες με άλλα κινήματα καταπιεσμένων ομάδων, που δεν θα δαινομονοποιεί το αρσενικό. Χρειαζόμαστε έναν οικολογικό φεμινισμό με επαναστατικό πρόσημο που δεν θα περιχαράκωνεται στα μι-

κρά αιτήματα, αλλά θα τα εντάσσει στις ευρύτερες πολιτικές διεκδικήσεις.

Έτσι, μέσα σ' ένα τέτοιο πλαίσιο, έχουμε τη χαρά, όσοι και όσες βοηθήσαμε στη δημιουργία αυτού του συλλογικού τόμου, να προσφέρουμε ένα υλικό συζήτησης για τον οικοφεμινισμό στην ελληνική γλώσσα.² Ελπίζουμε ότι μπορεί αυτό το βιβλίο να αποτελέσει την αφορμή για να ανοίξει η συζήτηση τόσο σε κινηματικό όσο και σε ακαδημαϊκό επίπεδο. Τα κείμενα που περιλαμβάνει τούτη η συλλογή καλύπτουν ένα ευρύ μέρος της οικοφεμινιστικής προβληματικής, χωρίς σε καμία περίπτωση να δίνουν μια πλήρη εικόνα του πεδίου. Ελπίζουμε ότι θα ακολουθήσουν κι άλλες προσπάθειες για την εμβάθυνση στην οικοφεμινιστική προβληματική, από ερευνήτριες και ερευνητές, και κυρίως από ανθρώπους που παλεύουν για μια ελεύθερη οικολογική κοινωνία.

Το κείμενο της Κάρολιν Μέρτσεντ προέρχεται από το ομώνυμο βιβλίο της *Ο θάνατος της φύσης* που εκδόθηκε το αρχικά το 1980 και έκτοτε επανεκδόθηκε αρκετές φορές. Η Μέρτσεντ, ως φιλόσοφος, αλλά σ' αυτό το άρθρο και ως ιστορικός των επιστημών, ερευνά τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίστηκε η φύση από τον 17^ο αιώνα της Επιστημονικής Επανάστασης διαμορφώνοντας τη μηχανοκρατική αντίληψη, η οποία είναι ως προς κάποιον βαθμό κυρίαρχη ακόμα και σήμερα. Η Μέρτσεντ δείχνει πώς η παρουσίαση της φύσης ως θηλυκή οντότητα εξυπηρέτησε καλύτερα την αντιμετώπισή της σαν ένα υποκείμενο που έπρεπε να ελεγχθεί και να

2 Είναι το δεύτερο βιβλίο που κυκλοφορεί στην Ελλάδα με θέμα τον οικοφεμινισμό, με πρώτο έργο το οικοθεολογικό βιβλίο του Βασιλείου Μπέμπη με τίτλο *Θεοτόκος και Οικοφεμινισμός* (Αρμός, Αθήνα, 2021). Προηγήθηκε φυσικά, το τεύχος αφιέρωμα του εξαιρετικού περιοδικού *Κοινωνία και Φύση* (τεύχος 4, Μάιος-Αύγουστος 1993)

υποταχθεί. Όλα τα άλογα στοιχεία αποδόθηκαν στη θηλυκή υποκειμενικότητα της φύσης την οποία έπρεπε να ερευνήσει, να δαμάσει και να θέσει υπό τον απόλυτο έλεγχο ο έλλογος άνθρωπος. Το κείμενο αυτό της Μέρτσεντ αποτελεί ένα από τα πιο κλασικά κείμενα του οικοφεμινισμού, κείμενο αναφοράς προκειμένου να εξηγηθεί η απαρχή μιας νέας αντίληψης απέναντι στη φύση, που είχε απαλλαγεί από τα οποιαδήποτε ανιμιστικά ή άλλα στοιχεία ιεροποίησης της και οδήγησε σε μια ξεκάθαρα στεγνή μηχανοκρατική της αντιμετώπιση.

Στο κείμενο «Οικοφεμινισμός, Για την παγκόσμια δικαιοσύνη και την υγεία του πλανήτη» οι **Γκρέτα Γκαρντ και Λόρι Γκρούεν** παρουσιάζουν κάποια από τα σύγχρονα περιβαλλοντικά προβλήματα μέσα από τη ματιά του οικοφεμινισμού. Όπως, και το άρθρο της Μέρτσεντ, έτσι κι αυτό, εξετάζει το ζήτημα της καταπίεσης της γυναίκας, με αναφορά στο περιβαλλοντικό ζήτημα, από μια ιστορική σκοπιά, μόνο που το χρονικό πλαίσιο στο οποίο εστιάζουν είναι αυτό του 20^{ου} αιώνα. Ταυτόχρονα, μέσα απ' αυτή την ιστορική διαδρομή, οι δύο συγγραφείς αναδεικνύουν τον τρόπο με τον οποίο υπομένουν τα περιβαλλοντικά βάρη όχι μόνο οι γυναίκες, αλλά οι ιθαγενείς, οι μαύροι και τα φτωχότερα στρώματα διαφόρων περιοχών, θίγοντας έτσι και το ζήτημα του περιβαλλοντικού ρατσισμού. Επιπλέον, οι Γκαρντ και Γκρούεν δείχνουν πώς το καπιταλιστικό σύστημα κεφαλοποιεί και απομυζά όλο και περισσότερο τις ζωές των ανθρώπων, ειδικότερα των γυναικών. Η εργασία των γυναικών γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης, όχι όμως και προσμέτρησης ως πραγματικής εργασίας. Θεωρούν ότι η πραγμάτευση των ζητημάτων της κοινωνικής αδικίας, του ταξισμού και της περιβαλλοντικής υποβάθμισης μπορούν να γίνει περισσότερο κατανοητή μέσα από τη θεωρία του οικοφεμινισμού. Επιπλέον, οι δύο συγ-

γραφείς δείχνουν πώς η αρρενωπή επιθετικότητα, είτε εκφράζεται ως καταπιεστική συμπεριφορά απέναντι στη φύση ή στις γυναίκες, είτε ως πολεμικές συγκρούσεις, πυροδοτεί μια σειρά περιβαλλοντικών καταστροφών και προβλημάτων. Για τις Γκαρντ και Γκρούεν τα σύγχρονα αιτήματα του οικοφεμινισμού είναι ξεκάθαρα: «Οι οικοφεμινίστριες πιστεύουν πως το κόστος από την περιφρόνηση των γυναικείων αναγκών είναι μεγάλο: ανεξέλεγκτη αύξηση του πληθυσμού, υψηλή βρεφική και παιδική θνησιμότητα, φθίνουσα οικονομία, μη αποδοτική γεωργία, περιβαλλοντική καταστροφή, διχασμένη κοινωνία, και φτωχότερη ζωή για όλους. Εάν θέλουμε πραγματικά να αλλάξουμε τα πράγματα, δεν μπορούμε πλέον να εξετάζουμε μεμονωμένα την καταπίεση των γυναικών και της γης.»

Το κείμενο της **Κάρολ Άνταμς** με τίτλο «Οι έμφυλες πεποιθήσεις για το κρέας» προέρχεται από το ομώνυμο βιβλίο της, το οποίο αποτελεί ένα από τα πιο emblematicά και πολυδιαβασμένα βιβλία του οικοφεμινισμού και του πεδίου για τα δικαιώματα των ζώων. Στο συγκεκριμένο κείμενο η Άνταμς εξηγεί πώς η κατανάλωση κρέατος στηρίζεται στην ιεραρχία των φύλων, αλλά και γενικότερα στην ιεραρχική δομή των ανθρώπινων κοινωνιών. Ταυτόχρονα, δείχνει πώς ο ρατσισμός απεικονίζεται μέσα από τη διανομή και την κατανάλωση κρέατος.

Στο άρθρο της **Μάρτι Κιλ**, με τίτλο «Χορτοφαγία και οικοφεμινισμός, Τσακίζοντας την πατριαρχία με ένα πιρούνι» εξετάζονται οι πατριαρχικές βάσεις της κρεοφαγικής συνήθειας. Η Κιλ παρουσιάζει τον τρόπο μέσα από τον οποίο ο δυτικός πατριαρχικός πολιτισμός γεννά, συντηρεί και αναπαράγει νόρμες συμπεριφοράς –όπως είναι η ετεροφυλοφιλία, η κρεοφαγία, η ανωτερότητα του άντρα– οι οποίες ενισχύουν

και συμπληρώνουν η μία την άλλη. Επιπλέον η συγγραφέας, μέσα από μια ιστορική παρουσίαση, τονίζει τον ρόλο που έπαιξε η κατανάλωση κρέατος για τον προσδιορισμό της εξουσίας και του κοινωνικού στάτους, αλλά κυρίως τη συνάφεια μεταξύ της καταπίεσης που υφίστανται οι γυναίκες και τα μη ανθρώπινα ζώα.

Η Γκρέτα Γκαρντ, στο κείμενο της «Για έναν κουίρ οικοφεμινισμό» ασκεί κριτική σε μια σειρά δυϊσμών, οι οποίοι χαρακτηρίζουν τον δυτικό πολιτισμό, καταδυναστεύοντας όχι μόνο τα κουίρ άτομα, τη φύση και τη γυναίκα, αλλά το ίδιο τον ερωτισμό. Ταυτόχρονα, η Γκαρντ δείχνει πώς η κυρίαρχη ιδεολογία της δύσης έχτισε ένα προφίλ για τη φύση και το φυσικό, τέτοιο που έρχεται σε αντίθεση με τις κουίρ ταυτότητες, χαρακτηρίζοντας την κουίρ σεξουαλικότητα ως «αφύσικη». Επιπλέον, εξηγεί πώς ο χριστιανισμός αξιοποιήθηκε για την εκμετάλλευση των γυναικών, των αυτοχθόνων, των μη ανθρώπινων ζώων, του φυσικού κόσμου και των κουίρ. Τέλος, η Γκαρντ αναδεικνύει την ανάγκη για τη συστράτευση των κουίρ στο οικοφεμινιστικό κίνημα προκειμένου να αντιμετωπιστεί το φάσμα της κυριαρχίας πάνω στη φύση, στις γυναίκες και στα λoάτκια.

Η Άριελ Σάλεχ στο άρθρο της με τίτλο «Φύση, γυναίκα, εργασία, κεφάλαιο: Βιώνοντας την πιο βαθιά αντίφαση» επιχειρεί μια εξέταση του άξονα γυναίκα-φύση-εργασία με εργαλείο μια ταξική, φεμινιστική και μαρξιστική ανάλυση. Η Σάλεχ εστιάζει στον ρόλο της γυναίκας ως εργάτριας, είτε στο χωράφι είτε στο εργοστάσιο είτε στο σπίτι, και στον τρόπο με τον οποίο το κεφάλαιο την απομονώνει από το εργασιακό της περιβάλλον, πώς υποτιμά την εργασία της και πώς, τελικά, καταφέρνει να την σκλαβώνει με ακόμα πιο απεχθείς όρους. Ο πατριαρχικός καπιταλισμός υποδουλώνει τη φύση και τη

γυναίκα με τρόπο απόλυτο και πολυσήμαντο. Για την ίδια «ο οικοφεμινισμός επιβεβαιώνει την πρωτοκαθεδρία μιας παρασιτικής και εκθρικής διαίρεσης της εργασίας με βάση το φύλο, ενώ ταυτόχρονα θέτει μία περιβαλλοντική προβληματική στις αναλύσεις όλων των μορφών καταπίεσης».

Η ερευνήτρια Τέραν Τζιακομίνι εξετάζει ένα περισσότερο πρακτικό και κινηματικό κομμάτι του οικοφεμινισμού, και συγκεκριμένα τη δραστηριοποίηση των γυναικών στα κινήματα που προασπίζονται τα κοινά. Ειδικότερα η Τζιακομίνι δείχνει ποιοι είναι οι λόγοι για τους οποίους οι ιθαγενείς γυναίκες διαφόρων περιοχών τις ωθούν για να δραστηριοποιηθούν για την προστασία των περιοχών και των ζώων τους. Αυτοί οι αγώνες των γυναικών δείχνουν τον δρόμο για τη συνεργασία και τον κοινοτικό έλεγχο των κοινών, υπονομεύουν τις καπιταλιστικές σχέσεις και προωθούν εναλλακτικές λύσεις για έναν βιώσιμο πλανήτη.

Η Χρύσα Χριστοφορίδου αφότου δείξει τη συνάφεια στις μορφές καταπίεσης που υφίστανται όχι μόνο οι γυναίκες, αλλά και άλλες ομάδες, από τον καπιταλισμό και την πατριαρχία, αναλύει τους λόγους για τους οποίους είναι ανάγκη να συνδεθεί το οικοφεμινιστικό με άλλα κινήματα και αγώνες. Η Χριστοφορίδου αναδεικνύει τη χρησιμότητα της διαθεματικής ματιάς μέσα από την οποία μπορούν να αξιοποιηθούν τα προταγματικά στοιχεία που αναδύονται από άλλες φεμινιστικές τάσεις, όπως αυτές των μαύρων γυναικών ή των κουίρ.

Το τελευταίο άρθρο της συλλογής «Γυναίκες και φύση, Ένας επαναλαμβανόμενος μυστικισμός» είναι της Τζάνετ Μπιλ. Η Μπιλ, δεν είναι μόνο μία από τις σημαντικότερες μορφές της κοινωνικής οικολογίας, αλλά και μία από τις πρώτες θεωρητικούς που ασχολήθηκαν με τον οικοφεμινισμό, ασκώντας όμως πάντα κριτική στον τρόπο που ανα-

πτύσσονταν και θέλοντας να προβάλει την πιο πολιτική και ριζοσπαστική πλευρά του. Η Μπιλ πιστεύει ότι οι ίδιες οι οικοφεμινίστριες αυτοπαγιδεύτηκαν σε διάφορα στερεότυπα που ήθελαν να αναδείξουν την ιδιαίτερη και συναισθηματική σχέση των γυναικών με τη φύση.

Ευχαριστίες

Η έκδοση αυτής της συλλογής δεν θα ήταν εφικτή δίχως την άδεια δημοσίευσης από τις συγγραφείς, αλλά και χωρίς τη βοήθεια των φίλων που ανέλαβαν να μεταφράσουν τα άρθρα που περιλαμβάνει. Ευχαριστώ λοιπόν θερμά τη Σωτηρία Ρέκλου, τον Γιώργο Καφφέζα, την Αντιγόνη Σαμουρδάνη, τη Νέλλα Γιατράκου, τον Βαγγέλη Βέτσο, τον Σωτήρη Παντελή. Ιδιαίτερες ευχαριστίες χρωστώ στη Χρύσα Χριστοφορίδου, η οποία εκτός του κειμένου που έγραψε, μετέφρασε και ανέλαβε το έργο της επικοινωνίας με τις συγγραφείς.

Σταύρος Καραγεωργάκης